

Віталій Липинський, Христина Кравчук (Донецьк)

Організаційне становлення студентських профспілок УСРР у 1920 –ті рр.

Стаття присвячена проблемам організаційного становлення студентських профспілок, які стихійно виникли на початку 1920-х рр. у студентському середовищі та певний час не мали офіційного визнання.

У другій половині XIX ст. внаслідок бурхливого розвитку капіталістичних відносин в Європі була легалізована діяльність професійних спілок, які відстоювали соціально-економічні права робітників. На початку XX ст. У Російській імперії професійний рух набув масового характеру. За звичай робітники гуртувались у професійні спілки як у межах певного підприємства, так і у межах окремої галузі виробництва. Жовтнева революція підвищила соціальний статус профспілок, а Кодекс законів про працю 1922 р. на законодавчому рівні встановив їх права і обов'язки. На початку 1920-х років професійні спілки в УСРР були масовою і впливовою суспільною організацією трудящих, яка поряд з радянськими органами, партійними, військовими та комсомольськими осередками отримала право відряджати на навчання до ВНЗ своїх представників. Більш того саме профспілки, як найбільша масова організація робітничого класу, повинні були виконати основну мету так званої „політики пролетаризації ВНЗ” – заповнити інститути і технікуми робітничою молоддю. Питання діяльності студентських профспілок частково розглядались в роботах В.Липинського та О. Лаврут[1]. Проте процес їх організаційного становлення ще не знайшов детального висвітлення.

Метою цієї статі є аналіз причин створення і організаційного становлення студентських профспілок. Зокрема розглянуто процес стихійного створення профсекцій у ВНЗ, їх офіційне визнання, організаційне оформлення та уніфікація організаційної структури, визначення правового статусу комітетів незаможних селян, втрата студентськими профспілками самодіяльного характеру діяльності.

У 1921-1922 навчальному році відрядженні на навчання професійними спілками залізничників, гірників, металургів, металістів робітники заповнювали студентські лави. У цей скрутний економічний час, профспілки, які у той час вже мали досить великі матеріальні кошти, надавали суттєву матеріальну підтримку своїм представникам у ВНЗ. Саме тому відряджені профспілками студенти почали самодіяльно гуртуватися у професійні секції за принципом своєї колишньої професійної належності. З юридичної точки зору саме поняття „студентські профспілки” є абсурдним, оскільки студент ще не має ніякої спеціальності, не є учасником суспільного виробництва і не має юридичного статусу робітника, який надає цілу низку соціальних прав і гарантій. Виходячи з цього керівництво профспілок цілком слушно певний час не визнавало самодіяльно створені у ВНЗ неформальні студентські профсекції і навіть забороняло їх діяльність. Проте оскільки профсекції у ВНЗ вже фактично існували і активно займались розподілом матеріальної допомоги, що їй надавали профспілки, а також керуючись політичною доцільністю, яка полягала у протиставленні пролетарської частини студентства іншому загалу молоді, партійне керівництво, всупереч діючому законодавству, вирішило офіційно оформити діяльність у інститутах і технікумах студентських профспілок.

У вересні 1922 р. Південне бюро ВЦСПС розробило положення „Про організації пролетарського студентства”. Як бачимо Південне бюро ВЦСПС з самого початку розуміючи правову неспроможність поняття „студентські профспілки”, намагалось замаскувати його під назвою „організації пролетарського студентства”. Метою новоутвореної організації було відстоювання соціально-економічних інтересів студентства, залучення студентства до профспілкового руху, сприяння втіленню у життя нового Статуту ВНЗ, політики комуністичної партії щодо реформування вищої школи [2].

До складу організації входили особи, що отримували стипендії (стипендії у цей час надавали профспілки), а структура організації складалась з факультетської спілки на чолі з бюро, яке вибиралось на загальних зборах, і виконавчого бюро, яке вибирали збори факультетських бюро. Крім того,

студенти, що отримували стипендію від різних галузевих спілок, мали право створювати секції відповідних профспілок, де кожна секція мала своє виконавче бюро, яке підпорядковувалося відповідній професійній спільці і одночасно знаходилось під загальним керівництвом організації пролетарського студентства.

Виконавче бюро пролетарського студентства і виконавчі бюро професійних спілок мали право виступати від імені всіх членів організації, скликати загальні збори та сходи, звертатися з пропозиціями до профспілок і радянських органів, приймати участь у розподілі стипендій. Члени організації, що входили до професійних секцій, мали всі права членів профспілок відповідної галузі.

У жовтні 1922 р. Південне бюро ВЦСПС надіслало листа до Центрального бюро комуністичного студентства (далі ЦБКС) з проханням надіслати свої пропозиції щодо розробленого положення „Про організації пролетарського студентства” [3]. Голова ЦБКС Вагранський з цього приводу зустрівся з секретарем Південбюро ВЦСПС Корнюшиним і домовився не порушувати положення „Про організації загально-студентського представництва”, затверджене органами радянської влади, „які об’єднують і відстоюють інтереси всіх студентів без винятку, навіть синів буржуазії” [4].

24 жовтня 1922 р. на засіданні оргвідділу Південбюро ВЦСПС у присутності секретаря ЦК КП(б)У Редькіна було розглянуто і затверджене положення „Про організації пролетарського студентства у ВНЗ (профспілки)” і ухвалено план профспілкової роботи у інститутах і технікумах. На цьому засіданні була досягнута угода про збереження у ВНЗ організацій загально-студентського представництва і розподілені сфери діяльності, впливу та представництва між ними та організаціями пролетарського студентства. Останні мали право представництва у профспілках, охоплювали впливом тільки членів спілки і були позбавлені права прийому до профспілок, а приплив нових членів мав відбуватися за рахунок нових відряджених членів союзу. 26 жовтня на засіданні президії Південбюро ВЦСПС положення „Про організації пролетарського студентства” було затверджено в цілому з деякими поправками і доповненнями. Зокрема загально-спілкові виконавчі бюро було вирішено

створювати лише у тих ВНЗ, де діяли виконавчі бюро різних галузевих профспілок. Виконавчі бюро вибирались строком на один семестр у чисельності від 3 до 5 осіб в залежності від кількості студентів [5].

Для втілення у життя затвердженого положення була створена спеціальна комісія, яка 31 жовтня 1922 р. скликала збори секретарів професійних осередків ВНЗ м. Харкова. На зборах було констатовано, що професійні осередки технологічного, сільськогосподарського, ветеринарного, медичного та інших інститутів виникли стихійно на ґрунті отримання матеріальної допомоги від спілки, профспілкова робота ніде не ведеться, зв'язку з галузевими профспілками немає, облік членів не ведеться. Проте деякі ВНЗ налічували чимало членів профспілок. Так, у Харківському інституті народного господарства кожен другий студент (750 осіб) був членом профспілок, а у інституті народної освіти налічувалось 1500 членів союзу [6]. В резолюції зборів було вирішено утворити у ВНЗ м. Харкова професійні секції.

13 листопада 1922 р. на нараді при оргвідділі Південбюро ВЦСПС було розглянуто питання щодо роботи профспілок у ВНЗ. У ході розгляду питання була розгорнута дискусія про доцільність створення факультетських бюро пролетарського студентства, оскільки вони фактично дублювалися створеними виконавчими бюро професійних секцій галузевих профспілок. За підсумками дискусії нарада вирішила тимчасово утриматись від створення факультетських бюро пролетарського студентства [7].

Оскільки неформально утворені студентські профспілки фактично не займались профспілковою роботою. Харківська міська спілка професійних спілок 14 листопада 1922 р. надіслала листа до бюро партійних осередків ВНЗ з проханням провести облік членів профспілок і вказати на співвідношення їх чисельності до студентського загалу [8]. Сам факт залучення до обліку членів профспілок партійних осередків ВНЗ свідчить, по-перше, що неформально існуючі студентські профсекції були зовсім бездіяльні, по-друге, вони не мали організаційного зв'язку з керівними профспілковими органами, по-третє, вони не

займались профспілковою роботою з тої простої причини, що її не може бути у студентському середовищі.

Намагаючись якимось чином зрушити з мертвої крапки стан профспілкової роботи у ВНЗ Харківська міська спілка профспілок 22 листопада 1922 р. затвердила положення „Про професійні об'єднання пролетарського студентства у харківських ВНЗ”, в якому були сформульовані завдання, склад та організаційна структура організації, напрямки роботи профспілкових секцій, та виконавчих бюро. Це положення мало суттєві відмінності від положення затвердженого на президії Південбюро ВЦСПС. По-перше, положення, затверджене для харківських ВНЗ, мало зовсім іншу організаційну структуру побудови організації, яка складалась лише з галузевих профспілкових секцій, представники яких вибирають виконавче бюро профсекцій інституту. По-друге, одним з головних завдань організації вважалась протидія організаціям загально-студентського представництва, контроль та керівництво їх діяльністю. По-третє, передбачалось підпорядкування студентських профспілок не профспілковим, а радянським і партійним органам [9].

Ці новації Харківської міської спілки профспілок невдовзі знайшли підтримку в Головпрофосі, яке почало тиснути на ЦБКС, щоб останнє визнало за доцільне нову організаційну структуру побудову організації та заборонило діяльність студкомів, факкомів та курскомів. 23 листопада 1922 р. в оргвідділі Харківської міської спілки професійних спілок відбулась нарада за участю представників Головпрофосу, ЦБКС та представників тимчасових виконавчих бюро професійних секцій ВНЗ. Нарада схвалила нову структуру побудови та і організаційне оформлення профспілкових секцій у ВНЗ [10].

На кінець 1922 р. Південбюро ВЦСПС вдалось скласти приблизну картину наявності членів профспілок у інститутах і технікумах УСРР. З 46 тис. студентів і 4 тис. робітфаківців члени профспілок складали 15-20%. Найвищий показник чисельності членів спілки був у Одесі, де з 2376 студентів члени профспілки складали 64%. З числа набору за 1922 р. у Харкові, Києві та Одесі члени профспілок склали 60-70%. Найбільшу чисельність представників у ВНЗ мали

профспілки медичних працівників, транспортників, робітників освіти, металістів та гірників [11].

У березні 1923 р. Південбюро ВЦСПС надіслав звіт „Про профспілкову роботу у ВНЗ” за період з листопада 1922 р. до березня 1923 р., де зокрема зазначалось, що „повністю сконструйованими і в повному обсязі працездатними є виконавчі бюро Харківського технологічного, сільськогосподарського та медичного інститутів. У інших ВНЗ були сформовані лише тимчасові виконавчі бюро, але ніякої профспілкової роботи не ведеться” [12]. В цьому ж році журнал „Студент революції” сповіщав про розгортання профспілкової роботи у Київському інституті сільського господарства, де восени 1923 р. було сформовано 15 галузевих профспілкових секцій, які об’єднували 665 членів спілки, що складало 40% від загальної чисельності студентів. Найбільшими з вказаних секцій були профсекції робітників освіти (164 особи) і цукровиків (49 осіб) [13].

У 1923 р. активно працювало виконавче бюро профсекцій Донецького гірничого технікуму, яке приймало безпосередню участь у розподілі стипендій та наданні матеріальної допомоги студентам. Ось, наприклад, заява першокурсника механічного факультету Миколи Пупу, яка надійшла до виконавчого бюро: „Не вистачає грошей, щоб сплатити за квартиру, опалення і освітлення, не маю ані білизни, ані верхнього одягу. Внаслідок вищевказаного я прошу виділити мені стипендію”. Виконавче бюро прийняло позитивне рішення, яке було схвалене на засіданні стипендіальної комісії, на чолі якої був директор технікуму І.М. Пугач. Таке ж рішення було прийняте і з питання про надання допомоги багатосімейним студентам. Їм виділили по 250 карбованців [14].

На початку 20-х рр. гостро постало питання щодо правового статусу селян відряджених на навчання комітетами незаможних селян. На відміну від членів профспілок вони не мали права на отримання матеріальної допомоги. Восени 1922 р. у ВНЗ стихійно виникли осередки КНС, які згуртувались навколо Центрального бюро КНС. Але за вказівкою партійного керівництва і ЦБКНС осередки КНС у ВНЗ були розпущені. 22 листопада 1922 р. це важливе питання було розглянуто на засіданні президії ВУЦВК, яка прийняла рішення зрівняти у

правах незаможних селян з членами профспілок [15]. На основі цього рішення на весні 1923 р. Південбюро ВЦСПС розробило положення „Про організації студентів – незаможних селян у ВНЗ України”, яке фактично залишалось на папері до початку 1923-1924 навчального року [16]. Вказане положення передбачало створення організацій КНС у інститутах і технікумах, які б мали зв'язок з відповідними комітетами незаможних селян і підпорядковувалися ним. Секції комнезамів утворювались у ВНЗ у випадку наявності 10 осіб, а якщо їх чисельність перевищувала 50 осіб, вибиралось бюро секції. До складу бюро секції КНС входило 3 особи, яке діяло впродовж трьох місяців [17].

Організаційно секції КНС у ВНЗ були підпорядковані губернським комітетам незаможних селян, які у вересні 1923 р. почали звертатися знову ж до партійних осередків ВНЗ з проханням провести облік членів КНС та сприяти у створенні секцій КНС. Восени 1923 р. секції та бюро КНС починають виникати майже в усіх інститутах і технікумах. Наприклад, секція КНС у Полтавському інституті народної освіти складала 75 осіб. Вона клопотала за надання членам секції стипендій, забезпечувала їх безкоштовним харчуванням, створювала районні земляцтва тощо [18]. У 1925 р. чисельність селян у ВНЗ складала 14401 особу, серед яких було тільки 6688 членів КНС. Це було пов'язано з тим, що до інститутів і технікумів йшли навчатися переважно діти середнього селянства, які мали відповідні фінансові можливості для навчання. Багато з них отримували відрядження на навчання. Це означало, що велика кількість студентів-селян організаційно залишалась поза впливом політики комуністичної партії. Тому у 1925 р. було розгорнуто дискусію, щодо доцільності подальшої діяльності КНС у ВНЗ. Зокрема пропонувалось ліквідувати секції і бюро КНС, замінивши їх спілкою студентів-селян [19].

У другій половині 20-х рр. у ВНЗ відбувається значне збільшення чисельності членів професійних спілок. Якщо у січні 1924 р. вони об'єднували 50% студентства УСРР то у грудні 1925 р. – 64,8% (39831 особа). Це було пов'язане з поступовим зростанням кількості пролетарської молоді у ВНЗ, а також з тим, що VI з'їзд професійних спілок СРСР (листопад 1924 р.) дозволив

залучати у профсекції ВНЗ не охоплену спілкою молодь [20]. У жовтні 1926 р. чисельність молоді у студентських профсекціях вже складала 71% (43703 особи) [21].

Поступове збільшення чисельності членів професійних спілок у інститутах і технікумах об'єктивно потребувало удосконалення їх організаційної структури, та організаційної роботи. Ще у серпні 1924 р. на засіданні Харківського губернського бюро пролетарського студентства було прийняте рішення про скорочення чисельності профсекцій у ВНЗ. Самостійними залишались профсекції, які налічували не менш 50 членів даного союзу. Решта входила до складу єдиної профсекції ВНЗ під керівництвом виконавчого бюро, яке відтепер підпорядковувалось відповідним профспілкам за профілем навчального закладу. Наприклад, виконавче бюро Харківського медичного інституту переходило під контроль профспілки „Медикосантруд”. Крім того були ліквідовані об'єднання профспілок декількох ВНЗ та бюро профсекцій студентів при губернських профспілках [22].

У вересні 1924 р. в резолюції I Всеукраїнської наради пролетарського студентства було передбачено створення поряд з губернськими бюро пролетарського студентства також і окружних бюро при наявності не менш трьох ВНЗ і 600 студентів. Створення окружних бюро пролетстуда відбувалось за згодою міських спілок, ЦБПС, а також Укрбюро ВЦСПС [23]. Організаційна побудова студентських профспілок у 1924 р. виглядала наступним чином. В серпні 1924 р. в Харківському технологічному інституті було 2150 студентів, половина з яких входила до профсекцій. Профсекції, що мали не менш 50 членів даної спілки, існували самостійно, інші увійшли до складу єдиної профсекції інституту. Виконавче бюро інституту підпорядковувалось окружному бюро, а окружне бюро – губернському бюро пролетарського студентства[24]. В березні 1924р. було утворено Центральне бюро пролетарського студентства УСРР (ЦБПС), а в липні 1925р. – Всесоюзне ЦБПС. До його складу увійшло п'ятнадцять осіб і п'ять кандидатів. Вищим органом ЦБПС вважалась конференція, яка скликалась один раз на рік. Пленум ЦБПС збирався два рази на

рік, а в проміжках між скликанням конференції та пленуму, роботою керувала президія у складі п'яти осіб [25].

Слід зазначити, що до 1924 р. включно студентські профспілки існували паралельно з організаціями загально-студентського представництва, які, як і останні, потрапляли в поступову залежність від партійного керівництва, втрачаючи незалежний і самодіяльний характер діяльності. Безпосереднє керівництво діяльності ЦБПС здійснював агітаційно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У, а у губернських, окружних і виконавчих бюро ВНЗ були створені комуністичні фракції. Розглядаючи доклади ЦБПС про свою діяльність, агітпроп ЦК КП(б)У виказував постійне невдоволення тим, що головні політичні процеси у житті країни не зачепають студентську молодь, серед якої поширюється „політична індиферентність, академізм, втрата революційних перспектив, занепадництво, що створює благодатне підґрунтя для есенінщини та захоплення сексуальними проблемами” [26].

Процес бюрократизації студентських профспілок супроводжувався різноманітними каральними акціями, у низових ланках організації. Методи і форми роботи копіювались у партійних комітетів. Наприклад, в кінці 1924 р. у студентських профсекціях була проведена так звана „перереєстрація студентів – членів спілки”. Перереєстрацію проводили вже знайомі нам трійки, а головною метою цієї акції було „очищення від соціально-ворожих елементів”. У листопаді 1924 ЦК КП(б)У надіслав листа до губернських бюро пролетарського студентства „Про проведення перереєстрації студентів-членів ВЦСПС”. В ході проведеної „чистки” чисельність членів спілки у деяких ВНЗ скоротилась на 10%. Виключені з лав профспілок студенти мали право оскарження цього рішення [27].

Зміна системи комплектування колективів студентів у ВНЗ, що відбулась у середині 20-х рр., призвела до зміни соціального складу студентства. Система „відряджень” була замінена системою „куріального представництва”, за якою профспілки втратили право відряджати на навчання своїх представників. Замість них до інститутів і технікумів прийшла талановита молодь, яка мала добру загальноосвітню підготовку, але не мала виробничого стажу та не була членами

спілки. Саме ця тенденція спонукала партійне керівництво провести так звану „уніфікацію профсекцій у ВНЗ”. Її сутність полягала у тому, що студентів-членів спілки об'єднали у факультетські профорганізації, які віднесли до відповідної галузевої спілки за профілем майбутньої спеціальності.

Уніфікація розпочалась у 1926 р. і зустріла активний супротив з боку тієї частини спілки, яка була відряджена на навчання профспілками і отримувала від них матеріальну допомогу. Саме тому, наприклад, у Києві члени спілки, які раніше працювали на виробництві, залишились у своїх галузевих спілках і тільки прикріпились до факультетських профорганізацій. Проте статус прикріплених членів спілки позбавляв їх права вибирати і бути обраними до органів управління спілкою, а таких осіб у ВНЗ м. Києва було 55% від загальної чисельності студентських профорганізацій [28]. Процес уніфікації студентських профспілок призвів до зменшення чисельності профсекцій у ВНЗ, і об'єктивно вплинув на їх організаційне зміцнення. Так, у трьох найбільших навчальних центрах УСРР чисельність профсекцій у 1926 р. скоротилась майже у п'ять разів. У Харківському округу з 153 профсекцій залишилось тільки 30, Київському – відповідно з 136 – 46, Катеринославському з 78 – 23 [29].

Ще у 1924 р. студентські профспілки отримали право приймати до лав спілки нових членів. Але у 1924 р. до лав профсекцій ВНЗ приймали лише осіб, що прийшли з виробництва, а у 1926 р. факультетські профорганізації отримали право залучати до профспілок осіб, що мають відповідне соціальне походження. Це положення сприяло збільшенню чисельності осіб, що знаходились під впливом профспілок.

Проте в цей же час ми спостерігаємо тенденції бюрократизації органів управління студентськими профспілками, які чинили необґрунтовані перепони на шляху залучення до лав спілки нових членів. Наприклад, до окружного бюро пролетарського студентства м. Житомира у 1926 р. надійшло багато скарг від студентів, яким відмовили у вступі до профспілок, незважаючи на те, що деякі з них надали необхідні документи про своє соціальне походження і походження їх батьків [30]. Крім того у цей час були намагання організаційно вибудувати

студентські профспілкові організації за національною ознакою. Так, у березні 1926 р. у Києві було скликано міську конференцію єврейського пролетарського студентства, яка запропонувала утворити у ВНЗ м. Києва профсекції єврейського студентства [31].

Процес уніфікації профсекцій у ВНЗ і створення факультетських профспілкових органів не завершився у 1926 р. Прикріплені до факультетських профспілок члени галузевих профспілок продовжували гуртуватись у свої профсекції. Наприклад, у Харківському технологічному інституті у 1926 р. з 9 профсекцій, залишилось 5, які існували окремо від факультетських профорганізацій. Серед галузевих профсекцій продовжували існувати спілки „металістів”, „транспортників” та „гірників”, союзна робота яких у 1927 р. зовсім занепала і на загальні збори тут приходило 30% членів спілки [32]. У грудні 1927 р. на загальних зборах ХТІ було переобрано виконавче бюро інституту, до складу якого увійшло 9 осіб. Виконавче бюро було міжгалузевим профспілковим органом і об'єднувало, як факультетські профспілкові організації, які утворювались за напрямком майбутньої спеціальності, так і галузеві профсекції, які ще залишились у інституті всупереч уніфікації профсекцій [33]. У багатьох ВНЗ галузеві профсекції існували до кінця 20-х рр. Так, газета „Студент Жовтня” повідомляла у лютому 1929 р., що у Дніпропетровському гірничому інституті ще існують профсекції „гірників” та „металістів”, які постійно намагаються зірвати процес перебудови студентських профспілок за виробничим принципом, оскільки мають з цього матеріальний зиск [34].

Слід зазначити, що у різних регіонах УСРР в кінці 20-х рр. ми спостерігаємо різний рівень залучення студентства до профспілок. Найвищий показник охоплення студентської маси впливом профспілок спостерігався у Харкові. Харківське окружне бюро пролетстуда охоплювало 27 інститутів і технікумів, де у січні 1927 р. навчалось 18940 студентів, 81% з яких складали члени профспілок. Серед них 30,2 % складали робітники, 20,4% - селяни, 41,3% - службовці, 8,1% - інші [35]. А у Харківському технологічному інституті показник охоплення студентства профспілками у жовтні 1928 р. досяг рекордної позначки –

97% [36]. У Дніпропетровському окружному бюро пролетстуда, яке об'єднувало 12 ВНЗ, у січні 1929 р. показник охоплення студентів профспілками був значно нижчий – 72% [37]. А у Полтавському, Житомирському та інших окружних бюро пролетарського студентства цей показник складав лише 35-40%. Загалом по УСРР на початку 1929 р. у ВНЗ налічувалось тільки 49,2% членів профспілок [38]. Суттєве зменшення відсотка охоплення студентства впливом профспілок в кінці 20-х рр., зовсім не означало зменшення чисельності членства студентів у профспілках. Справа у тому, що значне збільшення набору студентів у ВНЗ у цей час призвело до того, що на перші курси була зарахована молодь, яка ще не встигла вступити до лав професійних спілок. І саме вона знизила показники профспілкового охоплення серед студентства.

Отже, студентські профспілки, які стихійно виникли у ВНЗ на початку 1920-х рр. в наслідок залучення до інститутів і технікумів робітників з виробництва, спочатку не визнавались профспілковими органами і навіть заборонялись. Потім, з метою посилення впливу на непролетарські студентські маси і, в наслідок ліквідації організацій загально-студентського представництва, профсекцій ВНЗ отримали офіційне визнання і почали розбудову організаційної структури. Збільшення чисельності членів профспілок і їх організаційне становлення відбувалось впродовж періоду, що вивчається.

-
- 1.Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР в 1920 ті рр. – Донецьк, 2000. – 247с.;Лаврут О.О. Студентство радянської України в 20 – ті рр. ХХ ст. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. іст. наук. – Донецьк, 2004. – 20с.
 2. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1075. – Арк. 46.
 3. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1077. – Арк. 34.
 4. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 1.
 5. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 2-3.
 6. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1075. – Арк. 169.
 7. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 10.
 8. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 11.

9. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 7.
10. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1077. – Арк. 163.
11. Вагранский Н О профсоюзной работе среди студенчества // Студент революції. – 1923. – № 2-3. – С. 20-21.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1288. – Арк. 19.
13. По вузах Украины // Студент революції. – 1923. – № 7-8. – С. 105.
14. Історія Донецького державного технічного університету. – Донецьк, 1999. – С. 21.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1077. – Арк. 107.
16. Багмут И. Организация секций КНС в вузах // Студент революції. – 1924. – № 1-2. – С. 22.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1777. – Арк. 91.
18. Полтавський ІНО // Студент революції. – 1924. – № 3-5. – С. 72.
19. Рябичев Н. Нужен ли КНС в вузах // Студент революції. – 1925. – № 7. – С. 5.
209. Сафразян Н.А. Борьба КПСС за строительство советской высшей школы (1921-1927 гг.). – М., 1977. – С. 92.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2703. – Арк. 31.
22. У Харківському губбюро пролетстуду // Студент революції. – 1924. – № 6. – С. 73.
23. Резолюция I-го Всеукраинского совещания пролетарського студенчества // Студент революції. – 1924. – № 7. – С. 66.
24. Черносветов А. Вопросы партработы в вузах // Студент революції. – 1924. – № 6. – С. 2.
25. Резолюция I-го Всеукраинского совещания пролетарського студенчества // Студент революції. – 1925. – № 5. – С. 71.
26. Липинский В.В. Кто защитит студента? – Донецк, 1991. – С. 93.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1959. – Арк. 20.
28. Унификация профсекций и рабочая демократия в вузах // Студент революції. – 1926. – № 1. – С. 38.

29. Учеба и общественная работа в вузах // Студент революції. – 1926. – № 2. – С. 1.
30. О приеме в профсекции // Студент революції. – 1926. – № 3. – С. 16.
31. Київський облдержархів. – Ф. 10408. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 5.
32. Профкомы к 10-ю Октября // Красный технолог. – 1927. – 7 ноября;
Микульчик В. По поводу реорганизации // Красный технолог. – 1927. – 29 января;
Бугримов Р. О реорганизации профячеек // Красный технолог. – 1927. – 25 февраля.
33. К перевиборам исполбюро // Красный технолог. – 1927. – 21 декабря.
34. Прфкомы по производственному принципу // Студент Жовтня. – 1929. – 13 лютого.
35. Манов М. Много ли сделано? // Красный технолог. – 1927. – 29 января.
36. 97% студентов – члены профсоюза // Красный технолог. – 1928. – 25 октября.
37. Социальный состав студентов уменьшается // Студент Жовтня. – 1929. – 19 января.
38. Обушний Л. Надо проверить социальный состав студенчества // Студент революції. – 1929. – № 3. – С. 5.